

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№125
(19010)

2017 чылдың
октябрь 24
вторник

Хүннүн үнери — 07:19
Ажары — 17:08
Хүн дурту — 09:49

Садар өртээ хостуг 12+

Ажары? Каяа? Чүү?

ДУУН

МЕРГЕЖИЛДИН ТЕРГИНИ

«Интерфакс-Туризм» пор-
таалдың дыйнатканы-биле, Рос-
сияның организастааны-биле
туризм адырында мергежилдин
тергини деп мөөрейниң тии-
лешчилерин Москвага шаңнап
ыдеглээн. Аңаа Тываның
Надежда Кызылдаа
штики болгаш кирип дыш-
тыр туризмниң эң тергини
«неджер» деп номинацияга
төхтөч болган.

Бо мөөрейни 2013 чылдан
эрзеттирип турар. Бо чылын
аа киржири-биле Россияның
регионундан 350 кижичагы-
кирген. Мөөрейниң регио-
ндыг чадазының түннелинде
областан 88 кижичагырап,
дералдыг деңнелге кириш-
көбө.

БӨГҮН

ЧООСТАРНЫҢ САЛЫМ-ЧОЛУ

Россияның банкызы чылдың
хөй-хөй түңнүг чоос акша-
ны, көпөөктерни эргилдеже
тип турар, а банкыларның
аларынче оларның эвээш
и эглип, дыка хөйү кижича-
гы акша хаптарынга артып
ыр. Чижээлээрге, Тывага
чылдың январь – сентябрь
арда 7,5 миллион рубль
үг чоостарны эргилде-
кирген, оларның чүгле 31
ү азы 2,3 миллион рубль
ның национал банкызының
азынче эглип келген. 10
дың чоостарының чартык
эглип кээп турар болза, 5
дың чоостарының 25 уузу,
лдың чоостарының чүгле
узу, а 10 көпөөкчү чооста-
рут эглип келбээн.

нчангаш республикада
ыларның кассаларында
арны дужаарының болгаш
алырының неделязын
ан. Октябрь 23-тен 29-ка
чоостарны дужааган хамаа-
ра дужааган чоостарының
түннүдөн аңгыда, тураскаал
терни алып.

ДААРТА

А БАЖЫҢНАР

үг болгаш чуртталга-ком-
ажыл-агый яамызының
атканы-биле алырга, бо
н декабрь 31-ге чедир
хоорайга ниитизи-биле
ндөрбелчин метр шөлдүг
артиралыг 13 чуртталга
тын ажылгалга киирер.
тинде чүгле ноябрь айда
а, Убсу-Нур кудумчула-
116 аал ишти чурттаар 4
ны, а декабрьда Дружба,
жий бульвар, Московская,
ур кудумчуларында 374
ти чурттаар 9 бажыңны
комиссиязынга дужаар.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ТУДУГНУ УЛАМЧЫЛААР

Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол Россия
Федерациязының спорт
сайыды Павел Колобков-
биле октябрь 20-де ужу-
рашкан.

Республикага бичии уруг-
лар спортун сайзырадырынга
хамаарыштыр болгаш Кызыл
кожуунуң Каа-Хем суурда 2013
чылда тудуп эгелээн Культура
болгаш спорт төвүнүн тудуун
уламчылаарының дугайында ду-
гуржуп чугаалашкан. Россияның
спорт сайыды Каа-Хем суурда
Культура болгаш спорт төвүнүн
тудуун уламчылаарын деткип,
бо чугула айтырыга хамаа-

рыштыр журналистерге мындыг
тайылбырны берген. «Тывага
спортту сайзырадырынга улуг
ужур-дузалыг тудугну феде-
ралдыг болгаш тус чер бюд-
жети демнежип акшаланды-
рып турган болза, амгы үеде
регионнуң нарын саң-хөө бай-
далын кичээнгейге ап көргөш,
бо чылын база келир 2018 чылда
федералдыг бюджеттен субси-
дияларны үндүрүп бээрин шиит-
пирлээн – деп, Павел Колобков
чугаалаан. – 2019 чылда бо
улуг тудугну тудуп доозарының
организастыг айтырыгларын
дугуруштувус».

Тываның берге саң-хөө бай-

далын өөренип көрүп, девис-
кээрде спорттуң инфраструкту-
разын хөгжүдеринче кичээнгей-
ни салганы дээш, Россияның
Спорт яамызынга болгаш спорт
сайыды Колобковтуң бодунга
Шолбан Кара-оол өөрүп четтир-
генин илереткеш: «Каа-Хем суур-
да Культура болгаш спорт төвү
дээрге биске эң онзагай ховар
тудуг болур – деп демдеглээн. –
7 муң хире көрүкчүлөр спортчу
маргылдааларны, уран чүүл
болгаш культура болуушкунна-
рын аңаа кыжын-даа, чайын-даа
көрүп болур аргалыг апаар-
лар. Ындыг улуг тудуг бисте ам
дээрзинде чок, ынчангаш бо

төлевилелди боттандыраарынче
улуг кичээнгейни салып турар
бис. Бо хире улуг деткимче дээш
Павел Анатольевичке сагыш-
сеткиливис ханызындан өөрүп
четтирдивис».

Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол биле Россияның спорт
сайыды Павел Колобковтуң
ужуражышканынга РФ-тиң
Спорт яамызының Инвести-
ция хөгжүлдезинин болгаш
күрүне өнчүзүн башкаар
департаментинин директору
Александр Росляков база ки-
ришкен.

Тываның Баштыңының
парлалга албаны.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның
бүгү почта салбырларында бо хуннерде чоруп турар. Ынчан-
гаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың
ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту,
бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	166,94	500,82	1001,64
31730 — организацияларга	176,94	530,82	1061,64

Чагыдылга-2018

РЕДАКЦИЈАДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

Шериг албаны

ЧАА КАЗАРМАДАН ҮДЭЭН

Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оол республиканың шериг комиссариатының чаа тудуунга хамаарыштыр Россияның камгалал сайыды С.К. Шойгу чөпшээрелди берген дээрзин 2013 чылдың апрельде Россияның шериг комиссариатының тургустунганындан бээр 95 чыл оюн демдеглээн байырлыг хуралга чугаалаан. Оон бээр хөй-даа эвес, а дөрт-ле чыл эрткен. Кызыл хоорайның хем ол чарында чаа тудуг ам-даа уламчылап-даа турар болза, шериг комиссариатының баштагы кол бажыңы ажыглалче кирген.

«Шериг хүлээлгезин эрттирери-биле келдирткен оолдар маңаа чурттавышаан, эмчи шинчилгезин эрткен соонда, ол-ла черден үдөп чорудар эптиг кылдыр кылган бис. Чаа казармага чаңгыс угда ниитизи-биле 170 солдат чурттап болур. Девискээрге ам-даа чаа-чаа тудулар немежир. Оон аңгыда бут бөмбүү ойнаар шөл дээш оон-даа өске спортчу оюннарның шөлдерин азы спортчу хоорай-жыгашты кылыры планда бар. Октябрь айдан декабрьның төнчүзүңгө чедир 704 оолду шеригче чорудар ужурлуг бис. Баш-

тайгы 24 кижини чаа казармадан үдөп турарывыс бо» — деп, ТР-ниң шериг комиссары Юрий Иванович Марков чугаалады.

2017 чылдың октябрь 18-те шериг хүлээлгезин эрттирер дээн 24 аныяк кижини чаа казармадан байырлыг езу-биле үдөп тура, Афган дайынының хоочуннар эвилелиниң даргазы Леонид Кара-оол оолдарга байыр чедиргеш, быжыг турасоруктуг, экер-эрес эрлер болуп, Төрзөн чуртунуң камгалалына шериг албанын эки эрттирерин күзеп, чагыгларын берген.

Күш-ажылдың хоочуну Петр Ондарович Байыр-оол беш дугаар уйнуу Байыр-оол Белекти шеригче үдөп келген. Чыскаалга турган оолдарга: «Чаа казармадан шериг чоруп турар, дыка-ла аас-кежиктиг улус-тур силер, оолдарым. Шуптуңарга байыр чедирип тур мен. Албан-хүлээлгелерни чедишкениң күүсеткеш, ээп келиринерни күзедим!» — деп чугаалаан. ТР-ниң ада-иелер комитетиниң даргазы Ульяна Хүпер-ооловна Нурсат база оолдарга чагыс-сөзүн берген соонда, шериг чоруур дээн оолдар үдөп келген чоок улузу, ада-иелери-биле байырлашкыч, автобусче кирип олурупкаш, чорупканнар.

Айдың ОНДАР.

Үндүрүглер төлевири

ЧОННУҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Декабрь 1-ге чедир бир ай ажыг үе артып калган, а чурттакчы чондан республика бюджетинче чүглө 10,5 хуу өнчү-хөреңги үндүрүглер кирген.

2017 чылдың декабрь 1-ге чедир чондан өнчү-хөреңги үндүрүгүңе ниитизи-биле 255 миллион рубльди чыыр ужурлуг. Октябрь 1-ниң байдалы-биле чүглө 26,7 млн рубль кирген.

Өнчү-хөреңги, чер болгаш транспорт үндүрүглерин төлээриниң дугайында дыңнадыглары бо чылдың октябрь төнчүзүңгө чедир кожууннарже чоруткан. Интернетте «Үндүрүг төлөкчизиниң хууда кабинетиниң» ажыглыкчылары үндүрүг төлээриниң дугайында дыңнадыгларны электроннуг хевирге алып. Дыңнадыгны саазын кырынга алыры-биле, үндүрүг төлөкчизи ол дугайында үндүрүг органынга барып демдегледир. Арткан хамаатылар дыңнадыгны почта таварыштыр алып.

Күштүг болуп турар хоойлудурумнер езугаар дараазында таварылгаларда үндүрүг төлөкчизинге дыңнадыгларны болгаш үндүрүг төлээр квитанцияларны чорутпайн барып болур: санап үндүргөн үндүрүгнүң түнү 100 рубльден эвээш болган таварылгада; үндүрүглер төлээринге чиигелделер алып эргелиг болгаш өнчү-хөреңгиниң шупту хевирлеринге үндүрүглер талазы-биле өрелер чок болган таварылгада; үндүрүглер санаар үндүрүг баазы чок болган таварылгада (чер участкарынга кадастр өртээ азы шимчевес эт-хөреңги объектилеринге ончалал өртээ).

Бир эвес ооң мурнунда хамаатылар 100 рубльден хөй түнүг үндүрүг төлөп турган болза, ол ышкаш 2016 чылдың дургузунда транспорт, шимчевес эт-хөреңги объектизи садып алган болза, үндүрүг төлээр дугайында дыңнадыгларны болгаш квитанцияларны алыры-биле чурттап турар чериниң азы өнчү-хөреңгиниң учетта турар чериниң аайы-биле үндүрүг органынче баар.

Үндүрүг төлөкчизиниң кичээнге! Чамдык хамаатыларның 2016 чылдың үндүрүг дугайында дыңнадыгларында 2014 болгаш 2015 чылдарның үндүрүглериниң санаашкынын база кириген, өнчү-хөреңги үндүрүглерин объектилер аайы-биле эвес, а тус-тус кижилерге хамаарыштыр санаар, ынчангаш бир эвес объектилерниң кайы-бирээзинге хамаарыштыр эткен медээлер келген болза, шупту объектилерге хамаарыштыр катап санаар, ынчангаш кээрде чаа төлээр үе-хуусаа — 2017 чылдың декабрь 1-ниң-биле өнчү-хөреңги эргезинге хамаарыштыр шупту объектилерге хамаарыштыр үндүрүгнү санаар. Бир эвес үндүрүгнү ооң мурнунда төлөп турган болзуңарза, ол төлээн акшаңарны казып кааптар.

«Үндүрүг төлөкчизиниң хууда кабинети» интернет-сервистин эрткен чылдарның үндүрүг санаашкынын тодаргайлап хынап алыры-биле «Переплата» деп кезекти айткыч, көрүп ап болур.

Федералдыг үндүрүг инспекциясының парлалга албаны.

Тываның улустун чогаалчызы Юрий Кюнзегештин 90 хар юбилейи-биле холбаштыр чогаал байырлалының кежээзи Тываның национал музейинге болуп эрткен. Аңаа чогаалчының ажы-төлүнүн иези Дырбак Халбыновна Кюнзегеш баштаан оон ук-салгал уруг-дарыы, чогаалчылар, композиторлар болгаш оон чогаалдыкчы салым-чаяанының мөгейкичлери келген.

Филология эртемнериниң доктору, Национал музейиниң директору Каадыр-оол Бичелдей кежээни айткыч, чогаалчы Юрий Кюнзегешке, оон чогаалдыкчы ажылынга тураскааткан кежээни музейге эрттирери музейиниң ажылдакчыларынга ат-алдар-дыр деп демдегеп, оон чогаалдыкчы, редактор болгаш очулдурукчу ажылын тыва литератураның туттунуп турары баганаларның бирээзи деп үнелээн.

Кежээге келгеннер Юрий Шойдаковичиниң дугайында сактып чугаалап, оон бижээн чо-

ЭПОХАНЫҢ КИЖИЗИ

гаалдарын бедии-биле үнелеп, шүлүктөрүн номчуп турганнар.

Чогаал сайгарыкчызы Сайлыкмаа Комбу чогаалчының тыва литератураның сайзыралына кириген үлүүнүн дугайында чугаалап тура, Юрий Кюнзегешти эпоханың кижизи деп адаан.

Чогаалчының чаңгыс черчурттуу, композитор Сергей Бадыраа Юрий Кюнзегештин хөй шүлүктери ырлар апарганын, «Дуруялыг төрзөн черим» деп шүлүүңе үш композитор, Бегзи Каадыр-оол, Наталья Лопсан, Олег Сарыглар олар аялгалар бижээнин чугаалаан. Композиторнун үдөлгези-биле Юрий Кюнзегештин шүлүктөрүн бижиттинген ырыларны кежээге келген аалчылар магаданчыг таалап-биле ырлашканнар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Эрес КОЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Каадыр-оол Бичелдей

Композитор Сергей Бадыраа

Байырлыг кежээ үезинде

Хөмүр-даш тывыжы

РЕКОРДТУ ТУРГУСКАН

«Межегей хөмүр-даш» уургайының №2 белеткел участогунда Николай Денисовтун бригадазы сентябрь 27-ниң хүнүнде хөмүр-даш үттеп бузар талазы-биле ажилдарны 1070 погон метрге чорудуп, шалыпчы езу-биле ажилдаан. Кыска үе дургузунда ол хире хөй черниң хөмүр-дажын казып тыпканы дээр-ле, бүдүрүлгө чорудулгаларын организастаарын экижиктениниң ачызында чедип алдыган.

«Николай Денисовтун бригадазының бо көргүзүглер — ЕВРАЗ-тын (Евразияның) хөмүр-даш казар бүдүрүлгелериниң төөгүзүңде эң-не эки чедишкени» — деп, ЕВРАЗ-тын президентиниң оралакчысы Сергей Степанов демдеглээн. — «Межегей хөмүр-даш» уургайының дажыларының эрткен километри Новокузнецк биле Междуреченскиниң мурнакчы бригадаларына үлегер-чижек болур

дээрзинге бүзүрээр мен.

Бо чылдың сентябрьга чедир хөмүр-даш үттеп-бузар ажилдарны шахтаның чер адаанче кирген ийи кожа уштарынга деңге чорудуп турган. Бирээзинге комбайн хөмүр-дашты одуракаггар, а уургайың черже ханылаан өске ужунга ажилчынар тускай херексел дузазы-биле кастыгган черлерни быжыглап турган. Комбайнны анаа тургусказы-биле база үттеп-казар ажилдарның темпизин улгаттырары-биле №2 участоктун начальниги Александр Хлебников үттеп бузар ажилдарны ийи эвес, а уургайың черже ханылаан үш аңгы черинге деңге чорударын саналдаан.

Күш-ажылды организастаарын экижиктени көскү үрөтүнелге чедирген — комбайн ажил чок турбаан: мурнунда №2 участокка бир хүнде ортумаа-биле 28-тен 33 метр черниң «кара алдынын» үттеп бузуп турган болза, ам бир хонукта Денисовтун бригадазы орту-

маа-биле 39 погон метрни эз турар апарган.

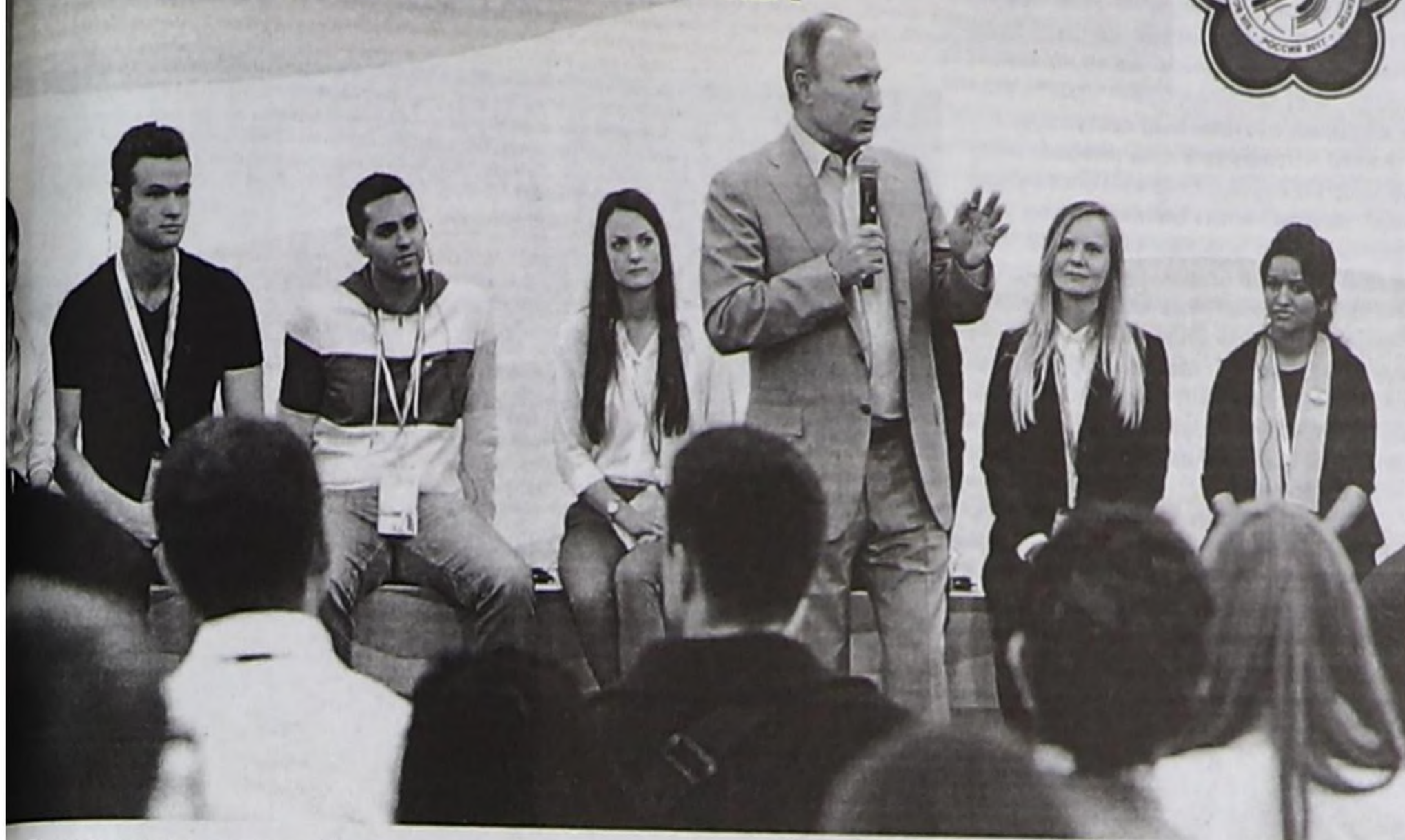
«Межегей хөмүр-даш» уургайына бо чылдың март ай дургузунда №1 участок дажылары Сергей Сапрыга биле Александр Асинский бригадалары кайызы-даа 1 погон метр хемчээлдиг чер байлаан үттеп бузуп тып турган. Николай Денисов бригадазы бо рекордту ашкан.

«Межегей хөмүр-даш» уургайында дажыларның ажадап турар черинде хөмүр-дажынының ханызы 160 метр. Ай санында ортумаа-биле 80 муң тонна хөмүрнү казып тып турар. Ол дээр-ле үнел «Ж» марканың кокстуг хөмүр-дажы-дыр. Кыпкан соонда хөмүр эвээш, тургузуунда сера болгаш фосфорнун эвээш хөмүр турары-биле, өске-даа ажилчынарлары-биле Межегей хөмүр-дажы Россияда «Ж» марканың билдингир хөмүр-даштарын алып турар.

Алексей РЯБОВ
«Распад» хөмүр-дажы компаниязының хөй-нииниң биле харылзаа килдизиниң специалист

Бүгү-делегейниң аныяктарның болгаш студентилерниң фестивалы

ЧАҢГЫС ЭП-СЕТКИЛДИҢ БАДЫТКАЛЫ

Сочиге аныяктарның болгаш студентилерниң Бүгү-делегей чергелиг фестивалы доозулган. Каас чараш байырлалды хагган дуалалдың кол маадырлары – 180 ийи чурттарның төлээлери. Интерактивтиг шоуу Кара далайның кыыгыга кайгамчыктыг улуг салютту туктаны-биле төндүргөн.

Фестивальдың шупту чеди хонуу, чыгы спортчулар, актерлар, режиссер, чогаалчылар болгаш политик – Вип-аалчыларга хамаарыштыр, ала байлак эрткен. Россияның Президентизи безин фестивальга үш катап кеш барган. Владимир Путинниң азы-биле, чаа-чаа технологияларны итиг ажылдап, оларны калбаа-биле еридири чугула.

Аныяктар фестивалы Россияда үш ар чыл эртип турары бо. Ылаңгыя ылгы байырлал кайгамчык чараш, шүтүг эрткенин ооң киржикчилери, тыкы аалчылар демдегеп турар. Илган үезинде 150 ажыг өөредилге дери ажылдаан. Аудиторияларга ас-даа хостуг олуттар турбаан.

Эрткен суббота Аныяктар фестивалы сөөлгү ажылчын хүнү болган. Лекторлогаш маргылдаалар көңүс эвээш, укижилер хемчегни хаар езулалды, Олимпий парогынга болур ийи ертке белеткенип турган. Ол үеде иң Президентизи Владимир Путин келгеш, “2030-ниң аныяктары. Оруениң омур-хевир” деп сайгарыл-чугаага киришкен.

Чүгле ханы угаан-билиглиг эвес, аңай тывынгыр, чогаадыкчы бода-ирил база команда-биле ажылдап ар кижилер келир үеде чедиш-ири чедип ап болур. Келир үе эгелээр, ынчангаш келир үе дээрге э-дир силер. Россия чурту кезээ а силерниң чүректериңерге артар дээрзинге бүзүрээр-дир мен” – деп, нтилерниң илеткелдериниң соонда аның Баштыңы Владимир Путин чугаалаан.

Россияның президентизи Кол медиа-сөс ап турда, “Медальс плаза” иге “Россия” деп кайгамчык улуг гелээн. Социал четкилерлиг үеде тар медээни электроннуг инфор-хевирлеринге дүргөн шиңгээдип деп чүүлду концерттиң организак-ы баш удур көргөш, Россияның бүгү чарындан келген коллективтерниң өргүзүглериниң аразында сцена да дыка улуг экраннарга фес-

тивальдың киржикчилериниң “мессенджерлерде” чагаалажышкынын, Instagramда чуруктарын болгаш Youtube-тан видеороликтерни үзүктел чок көргүзүп турган. Ынчалза-даа ол оюн-баштак шоу-программаның чүгле кези болбайн канчаар. А ооң кол ооргазы Россияның аңгы-аңгы булуңнарындан национал онзагай чүүлдерлиг коллективтерниң оюн-көргүзүүндөн тургустунган. А ансамбльдерниң кайыын келгенин билип алыры-биле, экран-нарга хоорайларның аттарын сүрүштүр үндүрүп, а чамдыктарының дугайында тодаргай тайылбырларны кылып турган.

Москваның, Владикавказтың, Элистаның, Рязаның азы Новосибирскиниң дээш өске-даа хоорайларның студентилери “Медальс плаза” шөлдүң кайы булуңунда турарын билип алыры берге эвес, а даштыкыдан келген студентилерни оларның туткан күрүне туктарындан азы чуртун болгаш хоорайын бижээн идик-хевинден билип ап болур. Шоунуң төнчүзүндө студентилер мырыңай туктарын, идик-хевин солчуп, орнажып ап турганнар. Журналистерниң бирээзи шала имиртиңней бергенда “Ярославская область” деп каан спортчу хептиг оолче чоокшулап чеде бергеш көөрге, ыраккы Африка чуртунуң төлээзи болган.

Бүгү-делегей чергелиг аныяктар болгаш студентилер фестивалын төндүрер кол шоу “Медальс плазаның” чанында Улуг дош өргээге болган. Он муң олутту шуптузун эгелеп олурупкан соонда, көрүкчүлөр холдарына хөгжүмнүң аяны-биле чивецнеп чырып турар синхроннуг интерактивтиг билектээштерни кедип алырга, дедир санаашкын эгелээн.

Байырлалдың ажыдышкынында алдарлыг сылдыстар киржи турган болза, бо удаада фестивальдың киржикчилериниң аразындан хөгжүмчүлөр болгаш ыраажыларны шилээн. Мындыг хевирлиг хемчеглерниң төөгүзүндө хөгжүм коллективин фестивалды эрттирип турар үеде бир-ле дугаар тургусканы ол. Ынаар Россияның, Кыдаттың, Аргентинаның, Италияның болгаш өске-даа чурттарның салым-чаянныг аныяктары кирген, а оркестри “Голос” мөөрейниң бирги сезонунуң киржикчилери Александр биле Никита Поздняков алышкылар удурткан.

“Бистер шупту аңгы-аңгы дылдар-да чугаалажып турар бис, ынчалза-даа делегейге тайбың, эки амыдырал түрүн дээн күзел-чүткүл бисти кат-

тыштырып турар” – деп, концерттиң башкарыкчысы чугаалаан. Ооң соонда байырлалды деткип, Сочиге кээп чораан даргаларны, алдарлыг кижилерни улуг экранга көргүскөн, олар дээрге РФ-тиң даштыкы херектер сайыды Сергей Лавров, саксофонист Игорь Бутман, Бүгү-делегейниң черлик бойдус фондузунуң (WWF) чиңгине директору Марко Ламбертини, россияжи гроссмейстер Сергей Карякин, профессионал скейтбордист Стив Берра, Делегейниң бут-бөмбүүнүң федерациязының (FIFA) даргазы Фатма Самура, актер Владимир Меньшов... дээш өскелер-даа. Аңгы-аңгы чурттарның болгаш нацияларның төлээлери чер бөмбүрээзге тайбың, найырал, кады ажылдажылга дээш күзелдерин каттыштырып, спорт ойнап, амыдыралдың кадык омур-хевиринче аныяктарны кыйгырып турары бир онзагай, черле ниитизи-биле фестивальга делегейниң чоннарының күзел-чүткүлүн көргүскөн-дир деп тайылбырлакчылар демдеглээн.

Оон улаштыр концерт эгелээн. Ыры, көргүзүглер аразында башкарыкчы 1957 чылда Москвага болган фестивальдың дугайында чугаалаан, ынчан аныяк чогаалчылар боттарының чогааткан шүлүктөрүн база номчуп турган, ол эстафетаны уламчылаарын башкарыкчы сүмелээн. Ынчан Андрей Вознесенский, Белла Ахмадулина база Боб Дилан суглар боттарының ажылдарын бараалгаткан.

Фестивальдың киржикчизи, Чадтан профессионал хөгжүмчү Ндолегуло-ма Джасрабе Эрвениң бодунуң яды, түреңги өг-бүлезиниң дугайында төөгүзү, бут кырынга туруп, ада-иезинге болгаш Чадтың шупту бичии ажы-төлүңге дузалажыксап чоруурун, ол ышкаш чурттуң аныяктарының интернет четкизинче кирер арга чогуң, бүгү делегейден хоорук, чааскаанзыргай хөөнүг турарын чугаалаарга, көрүкчүлөрниң сагыш-сеткилин доюлдурган.

Концерт Леонард Козниң “Аллилуйя” деп ырызы-биле төнгөн. Оон улаштыр “Медальс плазаның” ажык сценанынга база бир концерт-дискотека эгелээн. Ооң соонда кайгамчыктыг улуг, каас чараш салют-биле байырлалды дооскан. Аныяктарның болгаш студентилерниң XIX Бүгү-делегей фестивалының киржикчилери байырлажып тараан.

Айлаана ООРЖАК,
интернет материалдарындан
очулдурган.

Пенсия айтырыы

БОДУНГА ЫНАНГАНЫ КЕДИЛИГ

Чүгле бистиң Тывада эвес, бүдүн Россияда-даа пенсия дугайты эң чидиг социал айтырыгларның бирээзи болуп турар. Чыл төнер чоокшулап орда-ла, пенсионерлер-даа, пенсия назыны четпээн аныяктар-даа келир чылда пенсияга өзүлдө, немелде кайы хире болур ирги деп-ле, ону хөлчөк дыңнаалап каап турар болдур ийин. Чүге аныяктар ону сонугурап турарыл дээрге, ол-даа билдингир: оларның хөй кези пенсионер ада-иезиниң, кырган-ача-аваларының эвээш-биче пенсия акшазындан каш-даа болза, «чүве» чаштап кээрин бодаарлар. Ылаңгыя ажыл-агый тып чадап каан аныяктар улуг улузунче көрүнмейн, ам канчаарыл? Кым оларга дузалажырыл?

Тывалар пенсия үнген хүннерни «пенсопраздник» (пенсия байырлалы) деп адап турарлар. Айда бир чырыткылыг үе ол хевирлиг. Ынчангаш «пенсияны январь 1-ден эгелеп өстүрер» дээн медээни телевизордан дыңнааш-ла, таныырым пенсионер үе-чергелерим Пенсия фондузунга ажылдап турганымны билир болгаш, «черле кайы хире өзер ирги, сен-не билип, бижип шыдаар боор сен» деп дилээрлер. А РФ-тиң Тывада салбыры массалыг информация чепсектеринде үнүп турар медээлерден өске, тодаргай дыңнадыг кылып шыдавас. Ынчанмайн канчаар, амдызында баш удур медеглелдер, планнар, даап бодаашкындардан өске, тодаргай документ хүлээп алдырмаан болгай.

Ам дээрзинде Россияның саң-хөө сайыды Антон Силуановтуң медеглелден өске, шынап-ла, тодаргай чүү-даа билдинмес. Улуг сайыттың мындаа Күрүне Думазынга чугаалааны-биле алырга, пенсияны бир ай бурунгаар, январь 1-ден индексастап өстүрери көрдүнүп турар байдалдыг. Ооң мурнунда чаңчыкканы-биле февраль 1-ден өстүрүп турган ышкажыгай. А индексация каш хуу болурун кым чиге чугаалап диттигер боор. Ол бүдүн чуртта инфляция азы бөдүүнү-биле чугаалаарга, өртектер өзүлдөзү кайы хире «өрү шурап» турарындан кол хамааржыр. Сайыт Силуанов бо чылын инфляция 3,2 хуудан 3,7 хуунуң деңгелинде чоруп турар деп медеглээн. Россияның күш-ажыл сайыды Максим Топилин пенсияны инфляциядан бичии көвейтир өстүрүп берзе эки деп бодалдыг. Ынчап келириг ажылдавайн турар пенсионерлерниң пенсиязы 3,8 хуу, харын-даа 4 хуу чедир өзүп болур-дур деп даап бодаардан башка, маңаа оон өске чүү дептер ийик мен.

А ажылдап турар пенсионерлер 2018 чылда база индексация дугайында идегеп бодаан херээ чок. Россияның Чазаа ону 2016 чылдан-на ынчаар шиитпирлеп алганын билир-ле болгай бис. Ам база ындыг болур. Чон чеже-даа хомудаарга, айтырыг ол-ла байдалында хевээр. Чуртта акша-хөреңги чедишпес, кризис үезинде анаа хамаатылар бис ону канчаптар деп бис?

Тываның чурттакчылары харын-даа беш чыл эрте пенсиялаар аралыг болганы-биле чүгээр. Ол эвес болза, дыкала бергедээр чон ыйнаан бис. Ылаңгыя көдээ суурларда ажыл-агый бар эвес. Ажыл чок кижилер бакын ажыг. Чүгле боттарының күжүңге идегээрден башка, Мал-маган өстүрер, тараа, картошка, ногаа аймаа тарыыр, ону дузап белеткээр, дузалал ажыл-агый чорудар. Чүгле чаңгыс пенсия манап олурар болза, ат болур бис. Кымга-даа амыдыраар арга херек. Каян-даа кижиге чүгле бодунуң күжүңге ынганганы дээр боор ийин.

Надежда ЭРГЕП.

Чылдың-на чагыдылга үезинде Эрзин, Тес-Хем кожууннарже ажил-агыйжы сургакчылаашкын кылыры меңээ чаңчыл болган. Бо удаада төрөөн Самагалдай суурумда алдын күс дүжүпкенде четтим.

Чагыдылга ажылындан аңгыда бир кол сорулгам — «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп губернатор төлөвилелиниң киржикчизи Херел Алдын-Херелдин кыштаанга чедери. Эрткен чылын Алдын-Херелдерниң кыштаанга четкеш, аныяк малчыннарның дугайында чүүлү солунга чырыткан мен. Херел, Таймира Алдын-Херелдер «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп губернатор төлөвилелиниң бир дугаар киржикчилери. Оларның малчын турлаа Самагалдайдан 32 километрде, Берт-Даг сумузундан ырак эвесте, Хадыңныг-Өдек деп черде турар. Кожууннуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Сайдаш Маадырович Арапчын-биле баш бурунгаар дугурушкан, «Самагалдай» солуннуң кол редактору Эмма Сарылар, хоочун журналист Светлана Данзын-оол, «Шынның» фотокорреспонденти Арслан Аракчаа, чолаачывыс Чингис Шююн олар-биле Хадыңныг-Өдекте кыштагже хаптывыс.

Чаа бажың.

Тывада чедииншикниң ажилдап турар «Инек — чегерикчи малым», «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдерниң адаа-биле Барыын-Хемчик кожуунда «Аккыр хоюм», «Сүткүр инээм» деп социал төлөвилелдерни «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның тус черде салбырының саналы-биле боттандырып эгелээн.

Күрүнениң эң кол байырлалы — Россия хүнүнде хөй ажы-төлдүг Орлаана биле Тимур Дегелерниң, Ролан биле Билзимаа Хомушкулларның өг-бүлезинге «Аккыр хоюм» деп төлөвилел-биле 10-10 шээр малды, а Арсен Сергештей биле Светлана Чүлдүм-оолдун өг-бүлезинге «Сүткүр инээм» деп төлөвилел езугаар төрүүр инекти дамчыткан.

Төлөвилелдерниң кол сорулгазы — кожуунга мал санының бажын көвүдедири, хөй ажы-төлдүг аныяк өг-бүлелерни деткири, ажил чок кижилерни ажилче хаара тудары.

Кожууннуң төлөвилелдеринге тус черниң муңчу малчыннары, арат ажил-агыйлары идепкейлиг киржип, деткимчезин көргүскөн. Бо чылын төлөвилелге ниитизи-биле 20 шээр биле 1 төрүүр инекти деткичилер берген. Төлөвилел 2019 чылга чедир уламчылаар болганда, тус төлөвилелдин киржикчилери 2 чыл болганда алган малын дараазында киржикчилерге дамчыдар.

Шекпээр сумузунуң муңчу малчыны, Тываның алдарлыг чыгычызы Улар-оол Мандакаевич Ооржактың хөй-ажы төлдүг Арсен биле Светланага берген инээ 18 хонгаш төрүпкен. Ынчангаш олар инээниң ажыын дораан көрүп, сүттүг кадыкты, шайны уругларынга хайындырып бээр аргалыг

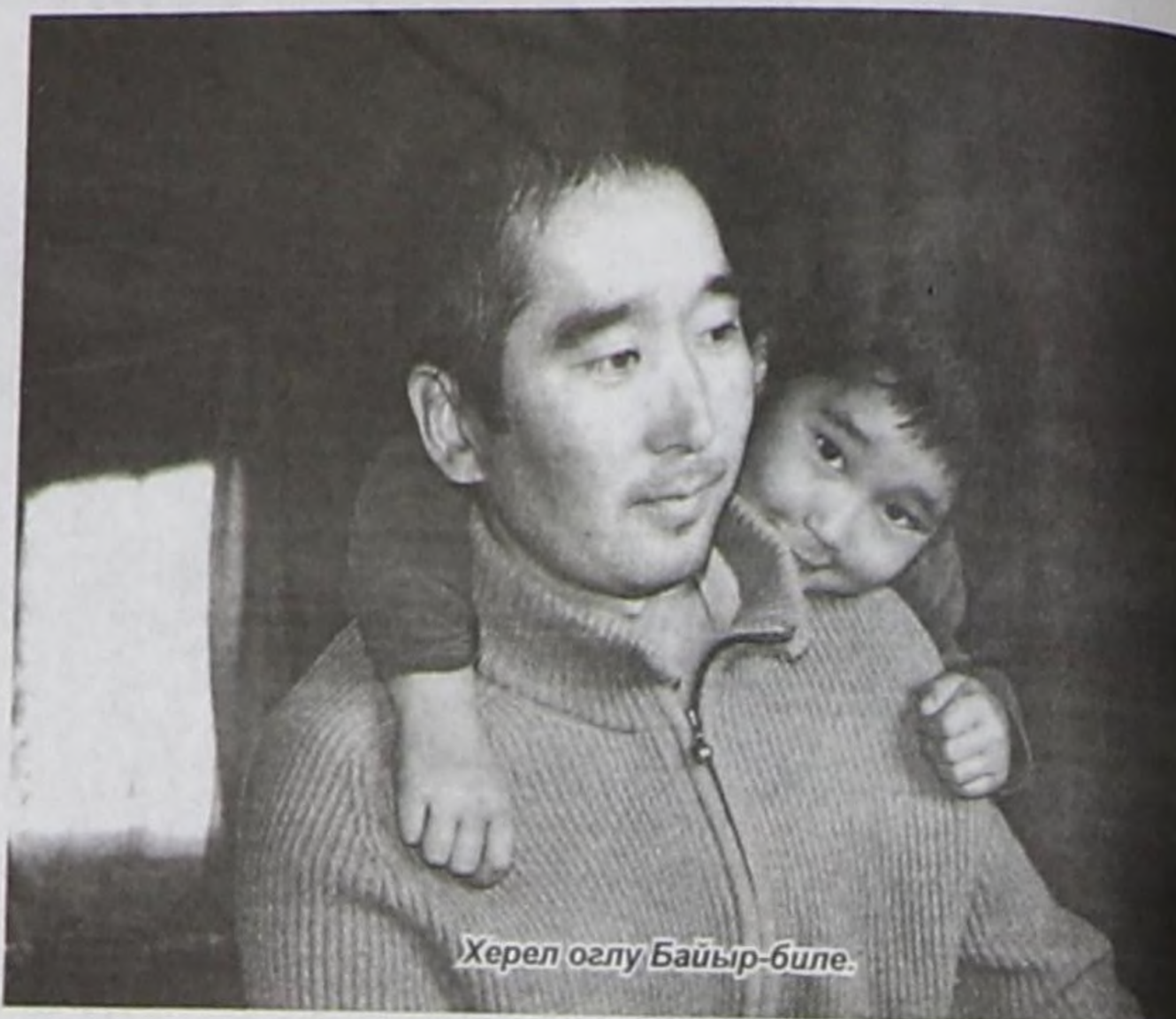
Берт-Даг сумузун эртерге-ле, төнмөс-батпас делгем шынаа-биле чоруп олурарга, Тес-Хемниң эриин дургаар малчын турлаптар. Тес ол чарында Ак-Эрик сумузу көстүп турар. Хем кыдында чаттылган ногаан шынаада аныяк малчыннарның бажыны, мал кажазы, элээн ыракта аът-тыг кадарчы, оъттаан мал көстүп тур.

Аалга чоокшулап кээривиске, дөрт шаа хире ыт ээрген, огланган бисти уткуй келди. Эрткен чылгы бичии эниктер улуг кадарчы ыттар апарган болду. Аалдың кыс ээзи Таймира Алдын-Херел ажы-төлү-биле бисти чылыг-чымчак уткуй алды. Уруглары Агнесса биле Байыр база-ла өскүлөп калганнар. Малчыннарның турлаан, оран-савазын, кажаа-хораазын сонуургап көрүп турувуста, удатпаанда өгнүң ээзи Херел Алдын-Херел аъдын мунган бо келди.

Бичежек, шевергин бажыңыга шайлавышаан, кандыг кыштаанын, чедер-четпес чүүлдерин, малчын амыдыралда кандыг бергелер таваржып турарын дээш өске-даа айтырылганы чугаалаштывыс. Эрткен чылын хар улуг эвес эки кыш болган. Малы март төнчүзүндөн апрель ортан үезинге чедир төрөөн. Плана

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг»

ХАДЫҢНЫГ

Херел оглу Байыр-биле.

көрдүнгенинден ажыр 160 баш хураганы камгалап алганнар.

Аныяк малчыннарга бир улуг деткимче ада-иези чанынга дузалажып кыштаан. Ол ышкаш ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызының, кожууннуң көдээ ажил-агый эргелелиниң-даа ажилдакчылары үргүлчү хайгааралга ап, дузанын көргүзүп турары оларга улуг деткимче. Кожууннуң мал эмчизи Белек Дадар-оолович Болат-оол мал тарылгазын үезинде чорудуп, малды хынал кээп, телефон-биле-даа айтырып харылзажып турар. Көдээ ажил-агый сайыды Эртине Данзы-Белек боду бо кожууннуң куратору болгаш, база үргүлчү хайгаарал, ылаңгыя мал төрүп турар үеде аныяк малчыннарның байдалын көрүп кээп чораан. Эрткен чылын тудуг ажилдары чоруп турда, көдээ ажил-агый

яамызының ажилдакчылары чудуктар картын арыглап, чонарынга дуза көргүскенин демдегледип чугааладылар.

Мал чегин кайы хире белеткен анын айтырымын: «Бо чылын кыш биде деп турар, кышты канчап хур-ме ажып алырыл деп айтырыг малчынна дүвүредип келген. Эрткен чылын 11 ай 10-дан бээр сизген-ширбиливис беле алган турган бис. Кывар-чаар матер дарже чарыгдал дыка үнер чораан, литр бензин, солярка херек апаар, чангаш ооң орнунга бо чылын Ак-Эрик 3 машина сизген садып ап тур бис» — Херел харыылады.

Кайы-даа кожууннарда төлөвилел киржикчилериниң кыштагларында айтыры берге байдалда турар. Ал Херелдерниң аалындан ырак эвесте

Боттаныышкында

АККЫР ХОЮМ

Арсен биле Светланаңың өг-бүлөзи.

турар бис.

Кожууннуң арга-дуржулгалыг муңчу малчыннары, арат ажил-агыйларының баштыңнары аныяктарның мал-маган өстүреринге сонуургалын оттуруп, боттук дузаны чедиргени өөрүнчүг. Ынчангаш Аныяктарның бот-идепкейиниң чылында хөй ажы төлдүг, ажил-агый чок-даа болза, амыдыралчы, эрес-кежээ аныяктарны деткип турарывыс бо. Барыын-Хемчикке малчыннарның санын көвүдедири бистиң

кол сорулгавыс.

Чайын кожууннуң наадымының үезинде эрткен малчыннар чыыжыга сарлыг баш санын өстүрер база тарып бооза дылга ажылын катап эгелээр дугайында айтырылганы малчыннар көдүргөн. Кожуун чагыргазы ону деткип, тарып боозадылга ажылынга тус чер бюджетинде 150 муң рубльди аңгылап берген. Бо ажилдың түннелинде мал бажының санын өзүп көвүдээр ужурулуг. Төлөвилелдер

ШЫҢГЫ ШЫЛГАЛДА

ДЕКТЕ ААЛ

Хем бар-даа болза, кудукту черле алып бис дээр болдулар (ол черде ханызы 10 хире метр).

Кызылда өөренип турар оглунуң дилге-кижизидилгези. Улуг оглу Сан Кызылдың № 7 школазының класының өөреникчизи. Ол кырган-кызын хайгааралында-даа болза, башка ажы-төлүн ада-иези кижизидер, кайра ужурул дээш, авазының ие эргезин чыгы байдальда келгенин чугаала. Улуг оглун Кызылда Президентиниң училищезинче кирирге, баллы

четпейн барган. Аныяк малчыннар чүгле мал малдаар эвес, ажы-төлүнүң келир үези дээш сагыш-аарып чоруурлар. Ийи харлыг Агнесса биле 4 харлыг Байыр ада-иезиниң чанында. Байыр Самагалдайга уруглар садынга барып турган, ам чанында эккеп алганнар. Чаш ажы-төл ада-иезиниң чанынга эргеленип, оларның ажыл-ишчи үлегерин көрүп, кижизидилгезин ап өзер дег эки чүве кайда боор.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлөвилелде бо чылын чаа өскерилгелер кириген. Оон бирээзи — киржикчилерниң кайы-бирээзи ажылдыг болур. Шынап-ла,

кайы-даа киржикчилер-биле ужуражырга, эң-не берге айтырыг — чүнү-даа кылырга, шупту чүве акшага үзер дээр. Бо өг-бүлелер шупту 30 хар үези аныктар болганда, ажы-төлү чаш, школа назыны четпээн уругларлыг. Уруглар садының төлевири, эге класска кирирге белеткээри, малга сизген-ширбиил, дус садары, кывар-чаар материал дээш төлээр, садар чүүлдер-ле хөй. Алдын-Херелдерниң чер дээш төлээр үндүрүү 21 муң рубль. Көдээ ажыл-агый яамызындан чылда чаңгыс катап алып субсидия акшазы-биле чер үндүрүүн төлөп ап турарлар. «Дузалакчы кадарчылыг болзумза, сезон азы ээлчеглиг ажылдарга ажылдап болур мен» — деп, Херел чугаалады.

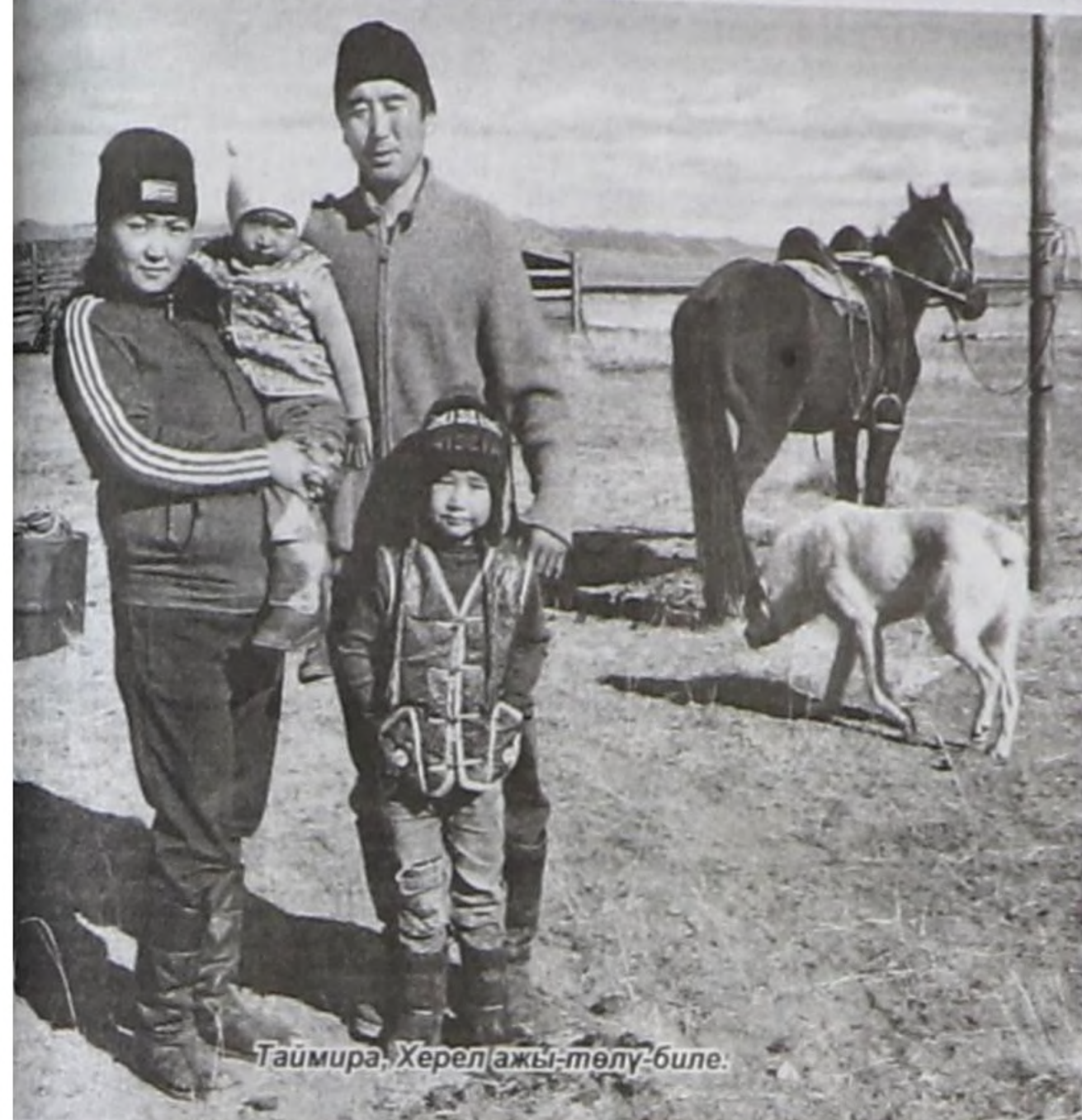
Малчыннаар мурнунда Херел кожуунун хоргаадал черинге, а Таймира У-Шынаага орус дыл башкылап турган. Ам езулуг малчын өг-бүлө болган. Мал-маган тудары амыр эвес болгай, канчап шийтирлиг базым кылганын айтырарымга: «Бичии тургаш-ла фронтучу кырган-ачам Алдын-Херел Минчимаевич Соянның Ак-Эриктиң Хөлчүкте аалынга чайлаар турдум, оон Вадим честемниң мал-маганын кадаржып, дузалажып тургаш, мал ажылынга ижиге берген мен» — деп, Херел харыялады. Таймираның ачазының дунмалары У-Шынаа малчыннары. Ол база-ла чайгы дыштанылганын мал-маган аразынга эрттирер турган. Ынчангаш олар кайызы-даа чажындан мал ажылы-биле холбаалыг өскөн болгаш, ажылгыр, кежээ болган.

«Харысалгалыг ажылды хүлээнип алган болганда, чоннун идегелин ышкынмай, мал-маганывысты онча-менди камгалап алзывысса, дараазында аныктарга малды четче хүлээдиң бээр дээш, кызып ажылдаар бис» — деп, Херел Анай-оолович байырлажып тургаш чугаалады.

Чылдың дөрт эргилдезинде дыштаныр хүн чок малчыннаар ажылга чүгле кызымакхай, шимченгир, эрес-кежээ Херел, Таймира Алдын-Херелдер ышкаш кижилер-ле ажылдап шыдаар. Ынчангаш аныяк малчын өг-бүлөгө бедик хей-аъттыг, тура-сорукут болурун, келир кышты онча-менди ажып алырын күзеп каалы.

Алдынай СОЯН.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Таймира, Херел ажы-төлү-биле.

гун төлөвилелдери

ТКҮР ИНЭЭМ

лерниң саны база улам немежире идегеливис улуг.

Ын-Хемчик кожуунда 15 хире малчын бар. Кожуун, суму бүрүзүңге сайзырадып, мал-маган бажының турери — чугула айтырылганың Мал-маган көвүдээрге-ле, чончаа, бай-шыдалдыг чурттаар.

Унда малчыннарның, аныяк арның каттыжышкыннарын турар чайын Шолбанак деп черге малыжыңга олар арга-дуржулгазын,

санал-оналдарын солушкан. Мен бодаарымга, шаандакы үеде дег школачыларны ажыл-агыйга бичиизинден тура өөредип, малчыннарга дузалажып ажылдарны катап «диргизип», оларны хаара турары чугула. «Күш-ажыл кижини каастаар» деп үлегер домак бар болгай.

«Аккыр хоюм», «Сүткүр инээм» деп социал төлөвилелдерниң деткичилери: Шекпээр сумузуңуң муңчу малчыны, Тываның алдарлыг чылгычызы Улар-оол Мандакаевич Ооржак, Эрги-Барлык

сумузуңуң арат ажыл-агыйының баштыңы Амыр Конгарович Кара-Сал, Шекпээр сумузуңуң «Биче-Тей» көдээ ажыл-агый кооперативиниң даргазы Алдын-кыс Эмер-ооловна Ооржак, Ак сумузуңуң арат ажыл-агыйының баштыңы Урана Дадар-ооловна Ооржак, Олимпий Санчитович Сарыглар, Барлык сумузуңуң арат ажыл-агыйының баштыңы Светлана Сарыг-ооловна Куулар, Омак Валерьевич Күжүгет, Шекпээр сумузуңуң арат ажыл-агыйының баштыңы Мая Комбул-ооловна Ооржак, Сергей Тюлюшович Талганчык, Олег Киимович Ооржак, Хөндөлең сумузуңуң арат ажыл-агыйының баштыңы Айдың Алдын-оолович Иргит, «Алдын-Булак» КУБ-туң директору Айдыс Анатольевич Соян оларга четтиргенисти «Шын» солун дамчыштыр илереттивис» — деп, Виктория Ондар чугаалады.

Чараш аттарлыг төлөвилелдерниң киржикчилери төрүүр 10 хоюдан 2 чыл болгаш 20 хураганы, бир инектен ийи бызааны онча-менди доруктуруп алып болза, оларга аажок улуг деткимче болур. Ам каш чылдар эртер болза, Тывага муңчу малчыннарның, арат ажыл-агыйларының саны көвүдээр дээрзинге бүзүрел улуг.

Төрээн кожуунунуң, сумузуңуң сайзыралыңа үлүг-хуузуң кирип турар аныктарны деткип турарыңа өөрүвес аргажок. Өске кожууннар чаа эгелээшкени эки үлегер-чижек кылып, амыдыралга боттандыра бээр дээрзинге бүзүрээр апаар.

Шончалай ХОВАЛЫГ,
«Шынның» корр.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Сүткүр инээм — чөмгөрикчим.

Эрзин кожуунда

БЕЛЕТКЕЛ
АДАКТАЛЫП
ТУРАР

Тываның бир онзагай булуну Эрзин кожуун мал ажыл-агыйы, ажыл-ишчи, муңчу малчыннары, көдээ ишчилери-биле алдаржаан черлерниң бирээзи.

Агаар-бойдузу өске кожууннарга деңизерге, кадыг-дошкун — кыкы соок, чайы изиг-даа болза, мал өстүреринге таарымчалыг, изиг оъттук чер болгаш, малының эди сүүзүнүг, бир онзагай амданныг. Ук кожуунуң көдээ ажыл-агыйында кышка белеткел ажылдары адакталып турар.

Эрзин кожуунуң чагырга даргазының көдээ ажыл-агый талазы-биле орапакчызы Татьяна Аракчаевна Сааяның чугаазы-биле алырга, эрткен чылын агаар-бойдустан эки болганы-биле малчыннарга кыш өршээлдиг болган. Ылаңгыя «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп губернатор төлөвилелиниң киржикчилери аныяк малчыннарның көргүзүлгери эки болган.

Ук төлөвилелде көрдүнгөн план езугаар бир дугаар дунгужун төрүүр 200 хойдан-на 140-ден эвээш эвес хураганы алып ужурул. Ынчап кээрге Бай-Даг сумузуңуң киржикчизи 191 баш, Качыктың — 160, Мөрениниң — 168, Нарынның — 174, Сарыг-Булунуң — 203, Эрзинниң — 152 баш хураганы камгалап алган. Бо дээрге дыка эки көргүзүг-дүр, планын 100 хуу ажыр күүсеткен деп болур.

Эрткен чылгы частырылганы болдурбазы-биле ук төлөвилелдин бо чылгы 6 киржикчизиниң кыштагарында тудуг ажылдарын июль 10-га чедир төндүрер дээш, кожуунуң албан-организацияларының шефтээшкени-биле үезинде доозуп алганнар. Малчыннар бо хүннерде күзеглерден кыштагарыңче көжүп эгелзэн, чамдык малчыннар хар чаарын манап турарлар. Мал чөминге бо чылгы киржикчилер 15-15 тоннаны, а эрткен чылгы кыштагчылар 20-20 тонна сизгени белеткээш, кышкы турлагарында дүжүрүп алганнар.

Аныяк малчыннарга эң-не берге айтырыг — акша. Сизген кезер, ыяш сөөртүр, көжер-дүжер дээш өске-даа ажылдарга кывар-чаар материалдар садар апаар. Ынчангаш кожуун чагыргазы тускай дужаал үндүргөш, бюджет организациялары, муниципалдыг албан черлери, суму чагыргалары төлөвилелдин киржикчилеринге деткимче, дузаны көргүзерин дааскан. Ону суму даргалары контролга алган. Ылаңгыя сизген шөлдеринден турлаптарже сизген сөөртүрүңге бо ажыл дыка дузалыг болган.

Киржикчилерниң база бир берге-дээшкени кыштагларда суг айтыры. Чайгы, күскү үелерде хемнер кыдынга чайлап, күзээр. А кыштагларда суг чок. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының деткимчези-биле арат Ай-оол Николаевич кудук кастыгар, өрүмнээр машина алган. Ол машинаны ажылдадыр дээрге масло тывылбаан, ону Челябинск хоорайдан садып эккепген. Ол ышкаш машинаны башкара кижини Кызылга өөредип турганындан, ону чаа-ла шимчедип, ажылдадып эгелзэн. Кудук кастырып, өрүмнээр машина-биле бир-ле дугаар улуг ажыл-агый болур «Бай-Хөл» КБК-га, оон дараазында суг чок, чедери берге кыштагларга кудуктары кастырып эгелээр дээрзин Татьяна Аракчаевна дыңнатты.

Алдынай СОЯН.

Алдар-сураглыг артизиви, Тыва театрының легендазы, режиссер Сиин-оол Лакпаевич Оюнунун бир онзагай чаа идеязы – тываларның беш оюнунун дугайында апрель айда «Шын» солунга чырыдып бижээн мен. Оон бээр черле солун чүү болганын Сиин-оол Лакпаевич боду. Улуг-Хем кожуун база Шагаан-Арыг хоорай чагыргаларының аныктар болгаш спорт талазы-биле специалистери Начын Сылдысович Конзай-оол биле Кежик Раджаевич Баз-оол редакцияга келгеш, чугаалап бергенер.

Сиин-оол Лакпаевич бо чайын Дус-Хөлге «ыттап» эштинин маргылдаазын организаптап эрттирген болду. Аңаа уругдарыг, улуг-биче кижилер дыка-ла сонургалдыг болган. Дустуг сугга «ыттап» эжинмейн канчаар, аңаа суг чашканналдырып болбас болгай. Ол мөөрейге тиилээн кижилерни-даа адап олурду, блокнотунда демдегилеп алган, чурукка-даа тырттырып алган чорду. Сиин-оол Лакпаевичинин бодунун идеязы-биле идип үндүрүп турар беш оюнунун бирээзи – эштири.

Беш оон деп чүл дээрзин номчукчуга сагындырыптаалы. Оон бир дугаары – эшбол (фехтование); ийгизи – эштири; үшкүзү – аътка чаржыры; дөрткүзү – маңнаары; бешкизи – кара адаары. Шупту олимпийжи хевирлер болуп турар. Сиин-оол Лакпаевич бо беш оюнну (пятиборье) аныктар ортузунга нептередип, сайзырадып көрзе дээн изиг күзели-биле кытыгып чоруур кижиге болгай.

Оон бир дугаар хевир – фехтование. Улуг-Хем кожуунун аныктары хөлчок сонургай берген. Ол дугайында Начын Конзай-оол биле Кежик Баз-оол таныштырып чугааладылар. Канчаар эгелээнил дээр, Сиин-оол Лакпаевичинин фехтованиеге тренер кылдыр белеткеп кааны Даң-Хаяа Маспык-оол Хайыракан школазының өөреникчилеринге ол спортту таныштырып, кедер хептерин эккеп көргүзгө, олар сонургааш, маңган ак хептерни өттүндүр даарай шаап алганнар. Ында танцы башкызы Айлана Олеговна уругларны спортчу шимчээшкннерге өөреткен. Ынчап келирге, Хайыраканда фехтованиегиз артисти хевир сайзырап үнүп олурар. Спортчу хевирин сайзырадыр дээр, акша-хөреңги чегей. Фехтованиеге кедер бертүг масканың өртээ 3200 рубль, хеви – 3300, рапира өртээ 2100 рубль. Амгы үеде оон бичии өзе-даа берген чадавас. Черле чүн-даа кылып бүдүрер дээр, бир дугаарында акшага кээп үзөр ышкажыгай.

Амгы үеде чамдык аныктар кол нургулайында дискотека, «тусовка» дээр, спорт, күш-культураны арай тооксавас. Ынчалза-даа Улуг-Хем медээжок-ла спортчу район

«Шынның» аалчылары

ЭШБОЛ – УЛУГ-ХЕМДЕ

Редакцияга ужуражылганың кижикчилери.

болуп турар чүве-дир. Ында аныктар спорттун ылаңгыя чаа, тускай хевирлерин кончуг сонургаар, эр хейлер. Ынчангаш-ла эшболду эгелеп алганнар. «Эшбол» деп сөстү маңаа тайылбырлаза эки боор. Оон төөгүзүн Сиин-оол Лакпаевич база чугаалап олурду. «Фехтование» деп орус сөстүн орунуга тыва сөс тывар дээш бажы ыжып тура, бир катап даянгыштыг кижиге көргөш, «Аскак-кадай» деп тыва оюнну сактып келген. Даянгыштың дузалы-даа кончуг, кижиге эш, бирде оон-биле уругларны кичигелеп, ойнап иткелей-даа кааптар, рапира-даа ышкаш. Ол-ла бодалы-биле халып баргаш, дыл эртемдени

Бичелдей-биле домактажып, сүмележип тургаш, «эшбол» деп сөс чогаадып алган кижиге-дир.

Улуг-хемчилер сөөлгү үеде «Тыва эр кижинин үш оюну» деп спартакиаданы кончуг эрттирип турар апарганнар. Ол дээр, хөреш, аът чарыжы, ча адаары. Төөгүдөн алырга, Төп Азияга дайынчының күш-дамыр белеткелин «Эрниң үш оюну» деп адап турган. Оон-биле чергелештир дайынчыларны ынчан чыдалажырынга (ам болза фехтование), аът кырынга хөрежиринге, аът кырындан ча адаарынга өөредип турган.

Ол ышкаш Улуг-Хем кожуун аът

спортун кончуг сайзырады бер аңгыда черниң уг-шин тыва хөлчок нептерегей. Сумо хөреш публика маргылдаазын Улуг-Хем тирерге, шаңналдыг черлерини чаалап алган-дыр. Чоокта чаа айда, Нижегород областык Улуг-Хем 13 сумоист маргылдажып барып 6-зы чемпионнап, шаңналдыг алганнар. Сентябрь 30-де кожун чоксунган херээ чок» деп шоу-фест 500 ажыг кижиге спорттун аңгы-аңгы лерин көргүскеннер.

Адап-санаар болза, мындыг дыка-ла хей маргылдаа, мөөрейлтир турарлар. Акша чедишпес улус-чон боттарының акша-төгөс харам чокка салыптарлар. Бир буянның спонсору – хуу сайга Радмир Александрович Сат. Бо ч айларының иштинде чүгле спорт гылдаалар 215 болганын Начын оол дыңнатты.

Спорт-биле өңүктөжири аны улуг-даа улуска кончуг дузалыг. Ол дээр, кижиниң кадыкшылы-шыннарлыг, долу, солун чуртталга киискип, хып, чырып чоруур элги хоочунуус, университетте клубтун фехтование башкызы С. Лакпаевичинин солун идеялары изиг күзелдери улуг-хемчилерни ка хандыкшылы-биле доңнажы өөрүнчүг. Өске кожуннар база с чаа хевирлеринче ээ көрнүп, тыва беш оюнун-даа, эшболду-даа алырынче чүткүп, хоочуннун иде деткири күзэнчиге-дир.

Надежда

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырт

Хайыраканның эшболчулары.

Сиин-оол ОЮННУҢ архивинден.

Чырык адынга мөгейи

УЛЕГЕРИВИС, ЧОРГААРАЛЫВЫС

Ава, ава. Ол дээр, кижиниң үнелеп четпес эртинези, эң-не эргим кижизи, амыдырал чаякчызы.

Бистиң эргим, ынак ававыс Клара Байкараевна Найжал (Наныкпан) 1970 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунун Мөген-Бүренин сес чыл школазынга эге класстар башкызы болуп ажилдап эгелээн. Чээрби харлыг анык башкының ажилына үнелел ук кожуннун партия, профэвилел, комсомол райкомнарының хей санныг хүндүлел бижиктери.

Ававыс амыдыралының аайы-биле Чаа-Хөл кожуунун Кара-Талдың эге школазынга 1973-1977 чылдарда башкылап, директорлап ажилдаан. Ол школаны директорлавышаан, суурнун херээженнер чөвүлелин удуртуп, Чаа-Хөлдүн көдээ Совет депутатынга сонгуттуруп чораан.

Хүлээнген ажилына кызымаан көргүзүп, 1974 чылда «Кожуннун эң эки сууру» болгаш «Тиилекчи херээженнер чөвүлели» деп бедик үнелелди алган. 1977 чылда өскөн-төрзөн чери, Баян-Колдун ортумак школазынга эге класстар башкылап ажилдай берген. 1982 чылдан 2002 чылга чедир эге класстарның өөредилге талазы-биле эргелекчизинге ажилдавышаан, уран чогаалга уругларны өөредип, «Сылдысчыгаш» солуну-биле чоок харылзаалыг ажилы дээш чаңгыс эвес удаа шаңналдарны алган.

Оон аңгыда «Шын», «Эне сөзү», «Тываның аныктары», «Сылдысчыгаш» солуннарының база «Башкы» сеткүүлүнүн идепкейлиг бижикчизи чораан. Ававыс материалдар бижириден аңгыда, хей-хей шүлүктөр болгаш ырыларның автору. Оон шүлүктеринин чыынды номун 2014 чылда чырыкче үндүргөн бис.

«Эки кылган ажил, элпеп читпес алдар»

Бистиң өг-бүлөвис. 1991 ч.

дээр болгай. Ававыс ажилына бердинген, кызымак башкы. Оон хей санныг шаңнал-макталдары ону херечилеп турар. 1983 чылда РСФСР-ниң Чырыдышкын яамызының «Улуг башкы», 2000 чылда «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттарны алган. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш, ол РФ-тиң Коммунисттик партиясының 100 чылдаан юбилей медалы-биле шаңнаткан.

Бистиң ававыс Баян-Кол суурнун улуг башкызы. Ол чуртталгазының 43 чылын бичии чаштарга бараалгаткан. Ававыстың доостурган өөреникчилеринде кымны

чок дээр. Кандыг-даа байырлап улуг-биче өөреникчилери башкы бажынында долу болур.

Кара-Тал ортумак школазынга адап турган үезинде, ававыс Петр Мирович-биле эп-найыралдыг, үлгө өг-бүлө болуп чурттап эгелээн. «Кижиниң байы – ажы-төлүндө» деп үлгү домаавыс бар. Олар – дөрт ажы-төл 10 уйнуктарының ынак кырган-авазы, ган-ачазы. Бисти эртем-билигге чедер өгөп-баштап кааннар. Авам, ачам 42 кады чурттаан. Ынча чылдар дүрүп ада-иевис биске берге үелерде чөлөп болуп, деткип келгенер. Бисти азы кижизиткен ада-иевис хей санныг уруу ырысты өстүржүп, карактажып чорду.

Ававыс дыка эртежи кижиге. Оттуу лиривиске, бажыныс чылыг, аш-ч белең, сүттүг шайы кезээде изиг тур. Оон аңгыда ада-иевис мал-маган араарына ынак турганнар. Олар ийне хаваннар, дагаалар тудуп турган. Бир тургаш сактырымга, тоолалар бар ышкаш. Ававыс бистиң үлгөү чоргааралывыс чораан. Бо чылдарда бир ача-авыстың эргим, ынак эжи, бичи чөлөңгизи, сүмелекчизи турган.

Ававыска бис эгиттинмес улуг өрөк болуп арткан бис. Оон чагыгларына чы болуп, кылып четтикпээн ажил-хөрү уламчылаарывысты даңгыраглаары бис.

Каржы, хайлыг аарыг бистиң азы ынак ававысты чырык өртемчейден алгаш барды. Турган болза, ол октябрь 15-те 68 харлаар турган ийик.

Уруу Юлия Юрьевна

Баян-Кол

ран чүүлдүн кижилери

ЧЕЧЕКТЕЛИП БЫШКАН ҮЕМ

Тыва эстраданың аныяк ыраажы-арыны ат-сывын, арын-шырайла-ан тыва чоннуң улуг кезии таныыр, дээрзинге чигзиниг турбас. Ынчалза-даа ол ыраажыларывыстың кезинин хуу салым-чолун, амыдыралгазын туржук, кыска долчу-намда-даа ыңдыг-ла эки билбес болгай бис. Ынчалза-даа ол чыл дургузунда, хаая-даа болза, чонунга бараан болуп аныяк ыраажы Борбаана Баржайның ыраалының кыска намдарын силерге ытырар-дыр бис.

Борбаана Эрес-ооловна 1987 чылда эм кожуунуң Белдир-Арыг суурунга түнген. Ол бичиизинден-не ырлаарын-ынаарынга сундулуг төл болуп өзүп Школачы чылдарында ыры-хөгжүм үнүге барып, уруглар аразына болган ыларден чыда калбайн, удаа-дараа кеш, шаңналдыг черлерни доктаа-луп келген. Кажан ол үшкү класска ип турар үезинде уруглар аразына ында-ла болуп эртер кожуун чер-

Борбаана Баржай.

ыңгыргай» деп ыры мөөрейинге ш, бирги черге төлөптүг болган Белдир-Арыг сумузунуң Культура ын директору Раиса Күндүевна рбаананың ыры-шоорга салым-ан эскерип кааш, уругну хайгаа-бодунуң арга-сүмезин катпышаан, үмгө өөредип эгелзэн.

Агымы чаңгыс черге турар эвес, а Раиса Күндүевнадан хөй-де үүлдери шигээди ап, дуржул-кызының удуртулгасы-биле ыры-ринге киришкеш, шаңналдыг чер-ептиг болуп, чедишкенинге док-ылдан чылче улам өзүп, хөгжүп а, хенертен ооң амыдыралына шкинниг, кажан-даа манавайн, чорааны элдептиг болгаш куда-аарылга болган. Ол онгу класска ыргаш, бодунуң дугайында: хензи-ла төрзэн иези уруун көңүс өске амгы ада-иези Эрес-оол биле аржайларга азырандыга берипкен ни чаңгыс школада өөренип турар н дыңнааш, эгезинде бүзүрөвзэн. ада-иезинден ол дугайын ыла-ыраарга, олары ажит-чажыт чокка ынын чугаалап бергеннер. Борбаа-ыг турда ооң төрзэн иези уруун ок Баржайларның өг-бүлезинге а берипкен болган. Ындыг янзы-

лыг манавайн чорааны медээ элээди уругну дүймедипкен болбайн аан. Ол чүнү-даа канчаар аай-бажын тыппайн, ыглап-сыктап, муңгараар шаанче муң-гарап шаг болган.

Ие кижиниң чүрээ төлү дээш анаа

кайын олуртунар... Таптыг-ла ол үеде Борбаананың төрзэн иези Баржайларның чурттап турган суурунга көжүп чедип келген турган. (Уруун көрүксээш, ооң канчаар дору-гуп өзүп келгенин, кандыг чурттап чоруурун билип алыксааш-даа келген чадавас...) Борбаана ынчан авазына ужуражып чедө бээр, төрзэн иези ону чылыг уткуп алгаш, чаш төлүн чүгө өске өг-бүлөгө берипкенин дугайын долгузу-биле төөгүп бербезе-даа, ынчан аныяк-чалы, кенен угаанныг турга-нын чажырбайн миннип, уруу эки чуртталга көрзүн дээш, азырандыга берипкенин долчулай чугаалап берген. Удатпаанда Борбаананың авазы өскээр көжүп чоруу барган. Ынчалза-даа олар ол олчаан аразында харылзаазын үспейн, үнчүп-киржип, бот-боттарына дузалажып, бо хүннерге чедир эптиг-демниг эдержип чурттап чоруурлар.

Амыдыралдың агымы үргүлчүлөвишаан. Б. Баржай школазын дооскан соонда, Балгазынның №2 профессионал училищенин даараныр мергежил талазынче өөренип кирип алган. Ук училищени доозуп-каш, төрзэн суурунуң Культура бажынының уран чүүл талазы-биле удуртукчузу болуп ажилдай берген. А 2006 чылда сурагыг тыва ыраажызы «Олег Сарыглар Тываның сылдызы» деп төлевилелге киржир ырлаар-самнаар салым-чаяанныг аныяк оолдар, уруглар чыып турар деп медээ дыңнааш, ынаар албан баар мен» деп ыяк шийтир-леп алган.

Кара чажындан эдержип өскөн өңнүү, чаңгыс классчызы Артыш Сагаанның улуг ду-зазы, деткимчези-биле Борбаана Тываның сылдызы» төлевилелче кирип алган. Артыш биле Борбаана чашкы үезинден-не хөлчөк найыралдыг эжишкилер болуп өзүп келген-нер. Борбаана кандыг-даа берге байдалга таваржы бээр, Артыш өңнүүн кагбайн, үргүлчү дузазын көргүзүп, арга-сүмезин ка-дып, ооң дагыныкчызы, быжыг чөлөнгичи болуп келген. Олар ам бо хүннерде ады-су-раа билдингир апарган Аңчы Салчак, Белла, Каадыр Чымбалак дээш өске-даа өөрү-биле «Тываның сылдызы» төлевилелге ырлаар, самнаарына өөренип, республиканың ал-дар-аттыг ыраажыларының, артистериниң арга-сүмезин четтирип, үш айның дургу-зунда арга-дуржулганы шору шигээди алган соонда, кижилер бүрүзү амыдырал-чуртталгазының хуу оруун изеп чорупкан.

Төлевилел адалталган соонда, Борбаа-на эки Аида Даржай-биле «Айбо сылдыс» деп тускай бөлүк тургузуп алгаш, уда-паанда «Авай», «Тывавыстың чечектери» база «Кеземче» деп ырылар чыындыларын үндүргеннер. Оон бээр ам таптыг-ла он чыл эрткен. Ук төлевилелдин киржикчилериниң улуг кезии, чаа-ла частып келген янзы-бүрү чүзүн-баазын чечектер ышкаш, чон караанга көскү кижилер болуп бергеннер.

Б. Баржайның бичии чажындан улгат-кыжеге чедир ыры-хөгжүм талазы-биле чедип алган чедишкенинниң сан-түнүн бижип даңзылаары берге. Ол республи-ка болгаш кожуун чергелиг хөй-хөй ыры мөөрейлериниң тиилекчизи, Тес-Хем кожуунуң культуразының алдарлыг ажил-дакчызы.

Амгы үеде Борбаана Эрес-ооловна бажыңда аарып чыдар азыраан иезин ажаап-тежээп, алдыгы класса өөренип ту-рар дун огу Уран-Дашты карактавышаан, улус-чоннуң янзы-бүрү байырлалдарын, өгленишкен аныяктарның куда-доюн эрттир-жип, ында-хаая оюн-көргүзүлгелерге киржип, чонунга бараан болуп чоруур. Удавас ол сце-на кырынга он чыл болган оюнга уткуштур «Чечектелип бышкан үем» деп солун оюн-көргүзүлгүг концертин чонга бараалгадыр дээш белеткенип турар. Аныяк ыраажының амыдырал-чуртталгазына аас-кежикти, чогаадыкчы ажил-ижинге чедишкенинни күзеп каалыңар.

Эрес КОП.

Чаа-Хөл ортумак школазының 85 чылы

ШКОЛАЧЫ ЧЫЛДАР УТТУНДУРБАС

Эрткен дыштаныр хүннерде Чаа-Хөл суур байырлал хөөн-шинчилиг болган. Чүгө дээрге Чаа-Хөл школазының тургустунганындан бээр 85 чы-лын демдегеп эрттирери-биле школага өөренип чораан кижилер, ооң доо-зукчулары болгаш бо школага ажилдап турган башкылар чыгып келген.

Хоочун башкылар Валерий Ховалыгович, Анай Балчыровна Кара-оолдар (мурнунда)

Юрий ДАРБААНЫҢ тырттырган чуруу.

Чаа-Хөл школазы, республиканың эң баштайгы школалары-биле бир дөмей улус өөредилгезиниң Тывага берге болгаш нарын оруун эрткен. Ын-чалза-даа бо школаның төөгүзү өске школаларның төөгүзүндөн ылгалдыг. Ооң төөгүзүн дөрт чадага чарып бо-лур: чайлаг школазы, Даг-Аразының эге школазы, эрги Чаа-Хөл ортумак школазы болгаш чаа Чаа-Хөл ортумак школазы. Эге дээрзинде ол чайлаг школазы хевирлиг ажиттыган. Чаа-Хөл хемниң унунда Даг-Аразы деп черге улуг эвес бажыңны туткаш, аңаа эге школаны ажиткан. Чаа-Хөл суур өзүп сайзырап, аңаа школаның ийи каът бажыңын тудуптарга, Чаа-Хөл ортумак школазын ажиткан. Саян-Шушенск ГЭС-ти тудуп, Улуг-Хемниң шынаазы ГЭС-тиң суг хөөлбээ болуп деп баарга, амгы Чаа-Хөл суурну болгаш школаның чаа бажыңын тудуп, ынаар көжүргөн. Ону көжүрүп турар үеде эрги Чаа-Хөл болгаш чаа Чаа-Хөл школазы деп ат-тар безин тыттып келген. Школаның доозукчуларының улуг салгалдары боттары эрги Чаа-Хөл школазының доозукчулары бис дээр чүүл база бар. Эрги Чаа-Хөл школазының ийи каът бажыңының салым-чолу коргунчуг бол-ган. Чаа-Хөлдүн орус, тыва болгаш өске-даа нация чоннарының демнежил тудуп кааны школаның ийи каът бажыңын бу-зуп чадап кааш, ону тургузу өртедиккен. Ынчалза-даа ооң ора-сомазы ис чок чиде бербээн, ГЭС-тиң хөөлбээнден суг агып бады баарга, школаның таваа көстүп кээр. 1967 чылдың доозукчулары школаны доосканының 50 чылын аңаа барып демдеглээннер.

Тываның социал-экономиктиг болгаш культурулг хөгжүлдезинге боттарының төлөптиг үлүүн Чаа-Хөл школазына өөренип чораан кижилер, эң ылаңгыя ооң доозукчулары кириген болгаш кирип-даа чоруур. Оларның би-рээзи филология эртемнериниң доктору, профессор Шулуу Сат. Ат-алдарлыг эртемденниң болгаш башкының адын бо школага тывыскан, амгы коллектив ону төлөпти-биле эдилеп турар.

Чаа-Хөл ортумак школазының 85 чылының байырлалының эң хүндүлүг аалчылары Чаа-Хөл кожуунуң шко-лаларына ажилдап, оларның хөгжүл-дезинге үлүүн кириген хоочун башкылар, Тываның Баштыңының ада-иези Вале-рий Ховалыгович биле Анай Балчыр-овна Кара-оолдар болган. Школаның өөреникчилеринге, башкыларына, бо школага хамаарылгалыг шупту кижилер-ге юбилей-биле чылыг-чырык сөстөрни сөглөп, боттарының белек-селзэн ты-высканнар.

— Чаа-Хөлдүн чону кончуг дузаар-гак, демниг чон. Төөгү болгаш шажын-чүдүлгө черлерин тургузуп тургаш, ону көрдүм. Баштайгы тыва ужудукчу Чооду Кидиспейге тураскаал тургузарына хер-рек акша-хөреңги чыырын чаа-хөлчүлөр

эгелзэн — деп, Анай Балчыровна чугаа-лаан. — Чаагай чер Чаа-Хөлгө чурттап, ажилдап турганымга өөрүп чоруур мен.

Чаа-Хөл ортумак школазын аңгы-аңгы нацияның эп-найыралдыг баш-кылары тургузуп, ханы билиглерни өөреникчилеринге берип чораанын, ол башкыларны ам-даа утпаанын школаның улуг-даа, аныяк-даа назы-харлыг доозукчулары чугаалап турду-лар. Эге класстар башкызы Екатерина Сергеевна Рукосуеваның, төөгү болгаш орус дыл башкылары Кондрашевтарның, литература башкызы Вайнбергтин, физика болгаш математика башкызы Саликовтуң, эрги Чаа-Хөл шко-лазынга бүгү назыда ажилдаан өг-бүлө башкылар Клавдия Архиповна биле Виктор Седипович Кызыл-оолдарның дээш өске-даа башкыларның аттары өөреникчилериниң чугаазына катап-катап дыңналып турду.

Чаа-Хөл школазы кижилер аразын-да эп-найыралдың, эртем-билигнин одаа дээрзин дараазында чижек ба-дыткаан. Чаа-Хөл школазының 85 чыл юбилейи болуп деп интернеттен билип алгаш, Красноярск крайның Минусинск районнуң Большая Иня суурда чурт-тап чоруур Анатолий биле Надежда Жуков алышкылар байырлалга чедип келгеннер. Олар кайызы-даа эрги Чаа-Хөл суурга төрүттүнген, Чаа-Хөл школазына өөренип турганнар. Төрзөн чуртундан көжүп чорза-даа, олар ону кажан-даа утпайн чоруурлар. Чаа-Хөл школазының өөреникчилериниң болгаш башкыларының төөгүлүг чуруктарын юбилейге эккеп көргүскеш, оларның хоолгаларын школаның музейинге арт-тырып кааннар.

— «Чаа-Хөлдүн медээлерин» интер-неттен доктаамал көрүп, өскөн-төрзөн черивисте чүү болуп турарын улуг сонуургал-биле билип ап турар бис. Телевидениеге Тываның дугайында көргүзе бээр болза, ажил-хожулувусту октапкаш, төрзөн черивис дугайында албан көөр бис — деп, Надежда Нико-лаевна Жукова чугаалады. — Бисти бо хире чылыг, улуг өөрүшкү-биле уткуп алганынга улуу-биле өөрүп четтирдис. Бистиң үе-чергевис Галина Васильевна Гусакова Чаа-Хөлгө бүгү назыда ажил-дап, ам-даа мында чурттап чоруур-дур, ынчангаш чону дыка хүндүлээр. Чаа өңүктөр-биле база таныжып алдывис. Чаа-Хөлгө үргүлчү кээп чоруур бис. Бир эвес бистиң төрзэн суурувус суг адаанга барбаан болза, аңаа ам-даа чурттап турар ийик бис...

Чаа-Хөл суур, Чаа-Хөл школазының дугайында ооң башкыларының, доозукчуларының дугайында сактыш-кыннар төнмөс-батпас чыгыы болгаш, 85 чыл юбилей байырлалы орай кезээге чедир үргүлчүлөп, янзы-бүрү чараш өңнерлиг фейерверг-биле доозулган.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнге хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баткар Баасан Андреевич — Тыва Республиканың Начын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпион, аныяктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Олышкаш бичии оолдар, уругларны бассейнге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпээн 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник, четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/глист, педиатр).

2. Сугга эш-тир хеп, берт, карак шили, чунар-бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН». «ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики. Т: 2-18-10.

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ Новосибирск хоорайны болур. 10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет — 44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каът) тел. 8-913-358-08-88.

Чагыдылга-2018 чоруп тур

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2018 чылда чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:
Чартык чылда — 1001 рубль 64 көпеек.
Кварталда — 500 рубль 82 көпеек.
1 айда — 166 рубль 94 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:
Чартык чылда — 1061 рубль 64 көпеек.
Кварталда — 530 рубль 82 көпеек.
1 айда — 176 рубль 94 көпеек.

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

хуу кижилерге:
Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.
Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.
1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:
Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.
Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.
1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12345 экз. Үндүрүлгениң тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100. каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыстакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603610900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албан-Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабри 3-те бүртүк-
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан-
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1)
Солунда парлаттыг материалдар
торларының бодалдары редакцияның түр-
дүшпейн барып болур. Айыттыг санчаа
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефону

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С	терия подготовка — 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бух	— 2 недели
Оператор ЭВМ	— 2 недели
Основы работы в сети интернет	— 2 недели
Секретарь делопроизводитель	— 2 недели
Тракторист-машинист категории «ВС»	— 1,5 месяца
Фермер-предприниматель	— 1 месяц
Фотошоп	— 2 недели
Электросварщик - подготовка, переподготовка на разр	

Начало работы курсов по мере комплектования
Справка по телефону: 2-74-26; 8-923-551-84
8-923-263-17-31

СЧИТАТЬ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ

Аттестат серии 017 № 270001090 выданный в 2017 году школой МБОУ «СОШ» № 1 им. М.А. Бухтуева г. Кызыла на имя Ооржак Начына Георгиевича считать недействительным.

Чагыдылгаже кыйгыры

ХҮНДҮЛҮГ АДА-ИЕЛЕР, КЫРГАН-АВА, КЫРГАН-АЧАЛАР, АКЫ-УГБАЛАР, БАШКЫЛАР

Өзүп олар салгалывыс — бичии чаштарның төрзөн дэгээртинмес байлактарының суртаалчызы, сагыш-сет бодалдарының сумелекчизи, уран чогаалдың коклазын тайгы исти изеп бээр деткички, ынаныштыг шынчы «Сылдысчыга».

Уруглар боттарыңа эң-не чоок хамаарылгалыг «Сылдысчыга» доктаамал номчуп чоруур болза, төрзөн тыва дыл тыва чонунуң чаагай чаңчылыдары, культуразы-биле тудуш чоруур.

Ынчангаш силер бүгүдени республикада дың чаңгыс солуну «Сылдысчыгаштың» 2018 чылда чагыдылгасынга, чеден көргүзүп, уругларыңарга, уйнуктарыңарга, дунмалар өөреникчилеринерге солуну чагыдып бээринче кыйгыр бис, хүндүлүг номчукчу!

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ:

Почта таварыштыр:

Бүдүн чылда — 904 рубль 98 көпеек.
Чартык чылда — 452 рубль 46 көпеек.
Кварталда — 226 рубль 23 көпеек.
1 айда — 75 рубль 41 көпеек.

Редакциядан боттары кээп алыр кылдыр чагыдар болза:

Бүдүн чылда — 416 рубль 00 көпеек.
Чартык чылда — 208 рубль 00 көпеек.
Кварталда — 104 рубль 00 көпеек.
1 айда — 32 рубль 00 көпеек.

«Сылдысчыга» солуннуң редколлегиясы